

UZ KURU PUSI JĀPELD ZIVTIŅĀM?

Mans stāsts par mākslu un izglītību sākas bērnudārza zīmēšanas nodarbībā. Mēs sēžam pie galdiem, kas aplāti ar vaska drānu, katram priekšā krūzīte ar ūdeni un divas otas – viena plata, saraina, otra maziņa vāverastu, ūdenskrāsas un vaska krītiņi. Nodarbības tēma “Jūra”. Ar krītiņiem baltaļā lapā iezīmējam zivtiņas un jūras zāles, pāri klājam zilo ūdenskrāsu. Jāsanāk zemūdens ainava! Man uz lapas veidojas pamatīgs zemūdens bars. Daudzkrāsainas zivtiņas šaudās uz visām pusēm, ūdenszāles lokās, ir jautri.

Vēlāk visu bērnu darbi tiek izlikti izstādē, lai vecāki var apskatīt un novērtēt izglītojoši audzinošā procesa rezultātus. Kad mamma vakarā man atnāk pakal, audzinātāja aicina viņu uz sarunu. Stāvam visas trīs pie mana zīmējuma. Mamma un es klausāmies, ka es jūras ainavu esmu uzzīmējusi nepareizi. Lūk, visi pārējie bērni ir zīmējuši kā nākas – viņu zivtiņas peld vienā virzienā, tieši tā, kā skolotājas paraugā. Joprojām atceros, cik slikti jutos, skatoties uz savu zīmējumu, un cik žēl man bija mammas, kurai vajadzēja dzirdēt to, ka es nemāku zīmēt un esmu nepaklausīga. Šī nelaimīgā jūras ainava ir vienīgais bērnības zīmējums, kuru atceros, jo šķiet, ka tieši tovakar pieņēmu lēmumu, ka zīmēt nemāku un nekad neiemācišos.

Vēlāk sākumskolas mākslas stundās bez sevišķi liela entuziasma cītīgi sekoju dažādiem skolotāju dotajiem paraugiem, pieklājības robežās apgūstot plēšanu, aplikāciju, krāsošanu, akvareļu pludināšanu, līmēšanu un citas prasmes, lai ražotu pareizus izstādēs liekamus darbus. Tādus, par kuriem manus vecākus nebūtu jākaunina.

Neatceros nevienu reizi manā oficiālajā mākslas izglītošanās vēsturē, kurā skolotāji būtu aicinājuši uz sarunu par mākslas darbu kā brīvības praktizēšanas formu, kurā kāds mani būtu mācījis, ka māksla ir refleksijas par pasauli instruments, ar kura palīdzību var sarunāties ar citiem cilvēkiem, meklēt domu biedrus, aizstāvēt savas idejas, aicināt uz pārmaiņām, jo mākslas spēkos ir ne tikai attēlot realitāti, bet arī to radīt. Var jau būt tas tādēj, ka mani skološanās gadi sakrita ar stagnējošo PSRS laiku pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados, bet varbūt tāpēc, ka izglītības sistēma kā konservatīvākā no visām sabiedrības kopeksistences formām īsti nezina, ko darīt ar mākslu, kas pēc būtības ir robežas pārkāpjoša un tradīcijas apstrīdoša. Tāpēc ir drošāk un vieglāk palikt kultūrvēstures sargājošajā un kopjošajā laukā, apgūt kanonus un likt mierā laikmetīgo mākslu visā tās nesaprotamajā dažādībā. Jo par kanoniem viss ir skaidrs, bet mūsdienu mākslinieki mēdz uzdot grūtus jautājumus un tādai ekstrai kā atbīlžu meklēšana skolā joprojām fiziski nav vietas un laika.

Skolas radīto robu mākslas un kultūras izglītībā man aizpildīja ģimene, kura uzskatīja, ka izstādes un izrādes ir dzīves neatņemama un ļoti svarīga sastāvdaļa, tādēļ sestdienas un svētdienas pavadījām dažādos mākslas notikumos. To laikā es mācījos domāt, vērtēt, salīdzināt, just, saprast emocijas, prognozēt dažādu rīcību iespējamās sekas, no detaļām veidot kopveselumu, intuitīvi formulēt to, kas ir un kā veidojas kompozīcija, bet pats galvenais – uzdot jautājumus. Kāpēc šis mākslas darbs “strādā” vai “nestrādā”? Kāpēc tas ir radīts? Kāpēc tas var būt svarīgs ne tikai māksliniekam, kurš to radījis, bet arī skatītājam, kurš to skatās? Mākslas pasaule kļuva par manas dzīves daļu, un es ik pa laikam iedomājos, ka gribētu būt mākslas pasaules daļa. Tomēr skola man bija iemācījusi, ka es nemāku zīmēt. Un ne tikai – skola man bija iemācījusi, ka es nemāku mākslu.

Labi atceros situāciju, kurā apzinājos, ka savas sajūtas vēlētos izteikt zīmējumā. Tas notika kādā augusta novakarē, man bija gadi deviņi, mēs dzīvojām koka vasamīcā Vecākos, bija 1980. gads. Tikko bijām paēduši vakariņas, uz zaļi krāsotā galda, kas stāvēja pie virtuves loga, vēl kūpēja tējas krūzītes, bet šķīvi jau bija tukši, krēsloja. Aiz loga vakarā gaismā pagalma vidū slējās varena liepa. Vecmamma lēja bļodā karstu ūdeni trauku mazgāšanai. Es stāvēju virtuves vidū, apzinoties, ka vasaras brīvlaiks tūlīt beigsies, būs jāatgriežas Rīgā un skolā. Skumjas par rudens tuvumu un prieks par to, ka vasara vēl tomēr kādu nedēļu turpināsies, iekrāsojās virtuves lampas dzeltenajā gaismā, liepas lapotnes tumstošajā zaļumā un tās garajā ēnā, rietošās saules atspīdumos, vakariņu trauku baltumā, karstā ūdens garaiņu caurspīdīgumā un loga rāmju pelēcīgumā. Priekšplāns izcēla vēl nenokopto galdu, bet par sajūtas gleznas centru kļuva vasaras siltumu elpojošā liepa aiz loga. Man tik ļoti gribējās šo mirkli uzgleznot, ka pateicu to skaļi. “Jā, tā ir laba kompozīcija,” man atbildēja tante. Un es noskumu, jo sapratu, ka nevarēšu to uzzīmēt, tāpēc nemaz nemēģināju. Es mācētu uzzīmēt galdu, es mācētu uzzīmēt logu un koku. Bet kā uzzīmēt prieku, kas mijas ar skumjām? To skolā nemācīja.

Piecpadsmit gadus pēc notikuma ar neuzgleznoto augusta novakari bērnudārzā bija sākusi iet mana vecākā meita. Laiki un valsts iekārtas bija mainījušās, tas izpaudās arī izglītībā, jo audzinātājas vairs nestrosteja vecākus, bet uzdeva viņiem jautājumus un ieklausījās atbildēs. Arī es kā jaunā mamma saņēmu aptauju par to, kā bērnudārzā jūtas mana meita un ko es varētu ieteikt. Lūk, ko diezgan neveiklos formulējumos rakstīju: “Mani ieteikumi galvenokārt attiecas uz bērnu patstāvīgās un tēlainās domāšanas attīstību. Apskatot bērnu darbus, mani mulsina lielā vienvēidība, kurā grūti pamanīt bērnu individualitāti. Kad mana meita mājās vēlas kaut ko zīmēt vai veidot, viņa nu jau prasa, lai iedodu konkrētu paraugu, pēc kura tālāk strādāt. Varbūt jūs varētu ļaut bērniem vairāk pašiem darboties ar krāsām, un lai viņi izsaka savas izjūtas tēlaini? Uzzīmēt konkrētu četrstūrainsu māju ar logu un durvīm viņi vēl spaspēs iemācīties, bet nebaidīties zīmēt un domāt tā, kā viņi redz pasauli (un tā neapšaubāmi ir citādāka, nekā to redzam mēs), bērniem būtu jāsāk mācīties tagad.”

Kā jau pēc ieteikuma var saprast, tad mākslas izglītības metodes divdesmit gadu laikā, kopš manām bērnudārza gaitām neko daudz nebija mainījušās – vienkāršāko formu, tehniku un stilu apguve, kopējot paraugus. Šķiet tā arī bija (vai joprojām ir?) pamatizpratne par mākslas stundu mērķiem. Bet kur šajā visā ir vieta cilvēkam jeb māksliniekam? Un vai visi cilvēki var būt mākslinieki? Un, ja jā, tad vai arī visi bērni ir mākslinieki? Ko vispār nozīmē būt māksliniekam? Un vai cilvēks var būt mākslinieks, pirms viņš ir apguvis konkrētās mākslas jomas tehniku jeb, citiem vārdiem, – amatu? Vai arī tikai tad, kad maksimāli izcili ir apgūta tehnika, kāds var sākt uzdrīkstēties sevi saukt par mākslinieku? Un vai ir iespējams mācīt mākslu, nemācot būt par mākslinieku? Un otrādi – vai ir iespējams mācīt būt par mākslinieku, nemācot mākslas amatu? Un vai skolotājam, kurš māca mākslu, ir jābūt māksliniekam? Un, ja skolotājs, kurš māca mākslu, nav mākslinieks, vai viņš var iemācīt mākslu? Kuras ir tās prasmes, bez kuru apgūšanas nav iespējams teikt, ka esi apguvis mākslu, un bez kurām prasmēm cilvēks nevar kļūt par mākslinieku? Lūk, tikai daži no it kā sarežģītiem jautājumiem, uz kuriem, manuprāt, ir viena šķietami vienkārša atbilde. Cilvēka un mākslas attiecības, protams, var būt dažādas, bet to kvalitāti nosaka mākslas valodas apguve un tās lietošanas prasmes. Jo patiesi mākslas darbi ir nevis dekorācija, bet komunikācijas veids. Ar to palīdzību cilvēki sarunājas, stāsta stāstus, jokojas, pēta, eksperimentē, atklāj, izgudro, spēlējas, domā, rada izmaiņas, mēģina ieviest kārtību, reizēm aicina uz klusumu un visu laiku darbina iztēli.

Man diemžēl neizdevās satikt skolotājus, kuri mākslu pazītu un mācītu kā dzīvu, ikdienā lietojamu un noderīgu valodu. Mākslas statuss līdzinājās angļu valodai, kura gan mācību plānos bija, bet, kuras mācīšanās jēgu neviens nesaprata, jo kuram gan noderētu šīs valodas zināšanas valstī, no kuras izceļot bija ārkārtīgi sarežģīti, grāmatas un masu mediji angļiski nebija pieejami vai skaitījās bīstami, un pagalmā par nesaprotamu murmināšanu ienaidnieku mēlē varēja *atrauties pa seju*.

Tieši tāpat kā mēs nezinājām, ka angļu valoda var būt gan noderīga, gan sagādāt prieku un dažādos veidos pavērt pasaules iepazīšanas un izpratnes robežas, skola apzināti vai neapzināti slēpa, ka arī mākslai piemīt tās pašas īpašības.

Pēdējos trīsdesmit gados situācija ar angļu valodu ir krasi uzlabojusies, bet mākslas valodas jēga joprojām daudziem paliek apslēpta. Un no tā zaudētāji esam mēs visi. Jo sabiedrība, kura neprot mākslas valodu, nespēj atrast vienotu cilvēcības pamatu savai pastāvēšanai, nezina, ko darīt ar radīšanas brīvību, nespēj saskatīt mūsu kopīgi veidotās dzīves perspektīvu, kompozicionālu vienību un detaļu savstarpēji papildinošo spēku. Tā upurē brīvību uz dekoratīva smukuma altāra.

Runāt mākslas valodā, tāpat kā angļu valodā, mācījos jau pēc skolas beigšanas. Pašmācības ceļā. Ne vienā, ne otrā joprojām nemāku izteikties bez kļūdām. Tomēr man izdodas saprast un būt saprastai, es dzirdu, mani sadzird un reizēm izdodas piedzīvot aizraujošu, iztēles, labestības un cilvēcības pilnu radošu sarunāšanos, kas pārvēršas mākslas darbos.

Ja domāju par to, kā es mācījos mākslas valodu, kurā gan sāku runāt tikai apmēram trīsdesmit piecu gadu vecumā, būtiski ir vairāki darbības vārdi.

PIEREDZĒT mākslu kā ikdienību un normālību

Lai arī skola man nepiedāvāja šādu iespēju, tomēr mākslas darbi, to tapšana un dažādo formu, stilu, vēstījumu iepazīšana bija manas pieaugšanas ikdiena. Tā bija normāla dzīves sastāvdaļa. Es zināju, ka ir cilvēki, kuri sarunājas mākslas valodā, es viņus redzēju, man bija iespēja vērot to, kā viņi lieto šo valodu, reizēm es viņus sapratu, reizēm nesapratu, reizēm pārpratu, bet man, pateicoties ģimenei, bija iespēja dzīvot mākslas valodas vidē un zināt, ka, lai arī māksla ir atšķirīga no citām cilvēka darbības formām, no tās nav jābaidās, tā nav jāceļ uz pjedestāla vai jānoniecina, tā piedāvā cilvēkam to, ko nevar citas darbības formas, un tieši tāpēc tai ir sava noteikta vieta cilvēka ikdienas dzīvē.

IEGREMDĒTIES mākslas valodā un tās radītajā vidē

Tieši tāpat kā bērni, kuri apgūst angļu valodu klausoties un skatoties multfilmas angļiski un cenšoties izrunāt saklausītās frāzes, es apguvu mākslas valodu, skatoties izstādes un izrādes. Un pēc tam par tām sarunājoties. Būtiska ir iespēja regulāri iegremdēties mākslas valodas vidē, kurā tu redzi, ka tādi paši cilvēki kā tu runā par arī tev svarīgām tēmām. Turklāt valodā, kura piedāvā ļoti krāsainas, niansētas un bezgalīgi plašas iespējas izteikties.

Ne jau vārdiņu iekalšana palīdz apgūt valodu, bet tās lietošana, kurā jauni vārdi tiek apgūti kontekstuāli un kurā dabiski rodas nepieciešamība izteikties precīzāk. Tas motivē pašam ņemt rokā vārdnīcu un uzlabot savu vārdu krājumu.

Man ļoti svarīga šķiet mākslas valodas apguve tiešā, nepastarpinātā saskarē ar mākslas darbu, kad tā uztverei pieslēdzas visas maņas un ir iespēja to piedzīvot ar visu ķermeni. Arī tas, cik smagi veras mākslas muzeja durvis, kā gaisma caur logiem krīt uz izstāžu zāles grīdas, kā smaržo glezna, kad tai pieliecas tuvāk, ko jūt mugura, kad atspiežas pret krēsla atzveltni teātra zālē, kā lēnām nodzīst gaisma pirms izrādes, kā aplūst cilvēku kņada... tās visas ir pieredzes, kuras saplūst ar mākslas darba radīto notikumu un kuras nav iespējams piedzīvot klasē, iepazīstot mākslas darbu pastarpināti.

IZAICINĀT SEVI radīt

Uzkrājot zināmu mākslas valodas lietošanas pieredzi, dabiski rodas vajadzība izaicināt sevi radīšanas procesā. Tas, ka es nekad negleznošu, bija pilnīgi skaidrs jau trešajā klasē, tomēr vēlēšanās radīt darbu, kurā mītos prieks ar skumjām, nekur nebija zudusi. Tāpēc es nolēmu mācīties fotografēt. Tas gan notika stipri vēlāk. Ap gadiem trīsdesmit. Es biju izaugusi, bet nepieciešamība atgriezties pie tās raksta sākumā minētās augusta novakares un tumsā grimstošās liepas ar tajā ieslēpto prieku un skumjām nekur nebija pazudusi. Turklāt, es beidzot varēju pati izvēlēties instrumentu ar kuru strādāt, lai mēģinātu radīt to, ko vēlos. Instrumentu, kura lietošanu es varēju apgūt tāpēc, ka redzēju tam jēgu, un rīkošanās ar to man sagādāja prieku. Tehnikas apguve vairs nebija formāls uzdevums, katru jaunapgūto paņēmieni es izmēģināju jau kā savas valodas instrumentu, kurš man nepieciešams, lai pārliecinoši pateiktu to, ko vēlos.

Šķiet, tas arī būtiskākais mākslas stundās – meklēt savus stāstus un tad domāt, kuri no mākslas valodas piedāvātajiem paņēmieniem vislabāk ļauj šos stāstus izstāstīt. Manā radošajā biogrāfijā ir fotoizstādes, starpdisciplināri projekti, filmas un teātra izrādes. Katrs no šiem medijiem ir piedāvājis visprecīzāko mākslas valodas lietojumu noteikta stāsta izstāstīšanai. Katrs no maniem mākslas projektiem ir sācies ar iekšējo vajadzību pateikt to, par ko nav iespējams klusēt. Un katrs no tiem ir aizvedis pie jaunu tehniku apguves, pie man nezināmiem mākslas valodas vārdnīcu šķirkljiem. Tomēr jāatzīst, ka es nekad neuzdrošinātos pati runāt mākslas valodā, ja pamatā nebūtu mana pieaugšanas pieredze, kurā iemācījos, ka mākslai ir vieta manā dzīvē. Un tas ir normāli.

Liepu es uzgleznoju 2020. gada augustā. Precīzāk, izrādes “...kopš tā laika koki vairs nerunā” laikā iestādīju to Radio ielas un Aspazijas bulvāra krustojumā, bet tās nākamo simts gadu ēnu kopā ar izrādes skatītājiem mēs uzgleznojām uz asfalta. Bija vajadzīgi četrdesmit gadi, lai beidzot izdarītu to, par ko iedomājos deviņu gadu vecumā. Tagad manas bērnības augusta novakares liepa aug Rīgas centrā un stāsta par laiku, kurš aiziet, un to, kurš mums vēl mazliet ir palicis. Stāvot zem tās, var just, kā smaržo prieks, kas sajaucies ar skumjām, un droši zināt, ka zivtiņas drīkst peldēt katra uz savu pusi.

Krista Burāne ir teātra un kino režisore, starpdisciplināru mākslas projektu autore

Foto: Krista Burāne un Andrejs Stokins

kultūr\elpa

VALSTS
KULTURĀLPITĀLI FONDS

Kultūras ministrija